

1 ČINITELÉ PŮSOBÍCÍ NA UTVÁŘENÍ ABSTRAKTNÍCH POJMŮ

Examined Concepts and Factors of Concept Formation

(Václav Holeček, Miloslava Hříchová, KPS FPE ZČU v Plzni)

Klíčové pojmy

didaktika psychologie, psychodidaktika, utváření pojmů, transmisivní a konstruktivistický přístup, typologie temperamentu, dekontextualizace, učení, vyučovací proces, prototyp pojmu

Key terms (worlds)

Didactics of psychology, Psycho-didactics, Construing concepts, Transmissive and constructivistic approaches, Temperament typology, decontextualisation, Learning, School learning, Prototypal concept

1.1 Cíle výzkumu

Výzkumy prováděné na naší katedře v letech 2002-2007 potvrdily efektivitu konstruktivistického přístupu k výuce, který vede studenty k chápání jádra abstraktních pojmů na rozdíl od výuky transmisivní, jež dovoluje pochopení pouze na úrovni pojmového prototypu. Ověřili jsme zároveň průběh „dekontextualizačního“ procesu spočívajícího v oddělení subjektivního chápání pojmu od objektivních aspektů v pojetí klasické typologie temperamentu u studentů SŠ a VŠ. O uvedených zjištěních jsme referovali na XII. a XIV. konferenci ČAPV.

Obsahem tohoto sdělení je pokračování výzkumu, který spočíval v kvantitativně-kvalitativní analýze dat získaných od vzorku studentů VŠ, jehož konkrétním cílem bylo zjistit, jak ovlivňují utváření abstraktního pojmu tyto činitele:

- a) **způsob výuky** (konstruktivistický vs. transmisivní přístup),
- b) **kontext** sebepoznání osvojovaných pojmů.

Výzkumná otázka byla tedy zformulována takto: „*Vede konstruktivisticky pojatá výuka s prvky sebepoznání použitá u vysokoškolských studentů při expozici učiva o klasické Hippokratově-Galénovy typologii temperamentu k významným změnám v chápání těchto pojmů (jejich konotativního významu)?*“

1.2 Charakteristika výzkumného vzorku

Do tohoto dílčího výzkumného projektu se zapojilo 100 osob ze dvou skupin:

1. skupinu tvořilo 70 studentů 2. ročníku magisterského studia učitelství psychologie Fakulty pedagogické (FPE) Západočeské univerzity v Plzni (ZČU);
2. skupinu představovalo 30 studentů FPE, kteří studovali 1. ročník bakalářského studia sociální práce. Sběr dat pro tuto analýzu proběhl v letech 2005 až 2006.

1.3 Popis výzkumných metod

1.3.1 Asociační dotazník o temperamentu

Pro účely výzkumu utváření a chápání psychologických pojmů byl sestrojen tzv. „**Asociační dotazník o temperamentu**“. Termín „asociační“ byl v názvu výzkumného dotazníku použit z důvodů úsporného vyjádření procesu sledujícího vybavování všech označení vlastností, která studenti spojují s jednotlivými typy temperamentu. Dotazník byl uveden touto instrukcí: *Napište všechny typické vlastnosti typů temperamentu, které vás napadají. Nezdržujte se dlouhým přemýšlením, správný bývá nejčastěji první nápad.*¹

Následná analýza výsledků dotazníku využívá kvantitativního postupu s kvalitativními prvky, tzn. některá data byla zpracována kvantitativně (formou číselných hodnot), jiná byla analyzována a interpretována kvalitativním způsobem.

1.3.2 Polostandardizovaný rozhovor

Z hlediska kvalitativního přístupu sběru dat patří rozhovor do technik kvalitativního dotazování. Hendl (2005) námi použitý typ polostandardizovaného rozhovoru nazývá rozhovorem podle návodu, kde návod zahrnuje seznam připravených otázek.

Na závěr dotazníkového šetření provedli studenti reflexi. Své postřehy uvedli formou individuálního polostandardizovaného rozhovoru nebo písemnou formou na předem formulované otázky. Otázky byly pokládány nesugestivní formou tak, aby studenti bez obav mohli projevit své názory, pocity a postoje.

Řízený rozhovor si kladl následující cíle:

- zjistit názory studentů na formulovanou výzkumnou otázku,
- popsat klady a zápory konstruktivisticky vedené výuky,
- verbalizovat své pocity a postoje, které doprovázely nejen provedení výzkum, ale také vlastní výuku, tj. proces osvojování psychologických pojmů.

Studentům byly pokládány následující otázky:

- Uvědomujete si, že jako studenti psychologie posuzujete (vnímáte, hodnotíte) typy temperamentu jinak než vaši kolegové, kteří psychologii nestudují?
- Kde jste se asi poprvé setkali s pojmem cholerik, flegmatik, melancholik (v hovorové mluvě nebo v odborné literatuře)?
- Myslíte si, že jste po semináři změnili své hodnocení jednotlivých typů?
- Které typy temperamentu jsou vnímány ze strany laické veřejnosti nepřesně?
- Které temperamentové typy jsou hodnoceny spíše kladně a které spíše záporně?
- Je možné, aby hodnocení typů temperamentu ze strany studentů ovlivnila v dotazníku zjištěná vlastní úroveň jednotlivých typů? Jak tomu bylo u vás?
- Když jste se dozvěděli jaký máte převládající typ temperamentu, změnilo se vaše hodnocení tohoto typu?

Také v případě písemné reflexe byly studentům ve skupinách tyto otázky kladeny, protože nebyly takto přesně formulovány na předloženém písemném postupu výzkumu.

---

¹ Dotazník je uveden v příloze č. 1

1.4 Metody analýzy dat

V této podkapitole popíšeme metody, jimiž v tomto výzkumu probíhala analýza získaných dat využívající kvantitativních i kvalitativních nástrojů zpracování údajů.

Z **kvantitativních** postupů bylo využito základních metod popisné statistiky. Jednotlivé asociativní výroky studentů byly posuzovány z hlediska jejich četností. Tyto kvantitativní údaje pomohly ilustrovat kvalitativní výstupy výzkumu. Podle Miovskeho (2006) je i tento způsob zpracování dat možné považovat za kvalitativní, protože informace o frekvenci výskytu určitých kategorií vypovídá také o jejich kvalitě.

V rámci **kvalitativního přístupu** byla jako typ výzkumu aplikována analýza dokumentů provedená ve spolupráci s probandy. K rozboru získaných dat byla zvolena metoda obsahové analýzy převážně deskriptivního charakteru. Tato metoda je založena na principu třídění, popisu a klasifikace. Současně bylo v naší studii použito prvků interpretace, která sloužila mimo jiné jako prostředek k dokreslení výsledků dosažených při ověřování hypotéz předcházejících výzkumů. Podle Plichtové (1996, in Miovský, 2006) a její klasifikace typů obsahové analýzy jsme v našem výzkumu aplikovali teoretický přístup, který vychází z již vytvořeného teoretického rámce a směřuje k ověření hypotéz a existující teorie. Při obsahové analýze jsme uplatnili především metodu prostého výčtu jako dílčí postup kvalitativní analýzy, ale také metodologická východiska kódování, vytváření trsů, zachycení opakujících se vzorců a srovnávání.

1.5 Průběh výzkumu

„Asociační dotazník o temperamentu“ byl administrován celkem dvakrát. Poprvé před zahájením semináře na téma klasické temperamentové typologie dle Hippokrata – Galéna (první měření). Vyplňovali jej pouze studenti, kteří byli přítomni na přednášce s teoretickým výkladem o temperamentu transmisivní formou. Druhá etapa administrace dotazníku proběhla po dvouhodinové semináři s prvky sebepoznání, tzn. po konstruktivisticky vedené výuce doplněné o vlastní zážitek při hledání svého vlastního typu temperamentu (druhé měření).²

Další fází výzkumu bylo přepisování údajů z vyplněných asociativních dotazníků, jejich následné třídění a shlukování podle shodnosti ve významu (v případě synonym). Na základě těchto podkladů byla provedena kvantitativní analýza. Následovalo nové uspořádání vlastností a vytvoření přehledných tabulek na základě četnosti uvedených rysů a vlastností. Kvalitativní vyhodnocování již zpracovaných údajů spočívalo ve slovní interpretaci výskytu jednotlivých vlastností, jejich četností, rozdílů mezi prvním a druhým měřením, adekvátnosti vůči danému typu temperamentu. Součástí výzkumné práce bylo také vyhotovení názorných ilustrativních grafů zachycujících přehled nejčetnějších vlastností u každého temperamentového typu v obou měřeních.

---

² V rámci sjednocení výrazů užívaných při analýze získaných dat musíme uvést, že v našem textu píšeme o administraci dotazníku či sběru dat před a po semináři také jako o 1. a 2. měření. Je zřejmé, že v souvislosti s kvalitativním výzkumem nelze hovořit o měření, ale tuto formulaci používáme jako stylistickou, pro čtenáře lépe srozumitelnou alternativu.

1.6 Kvantitativně-kvalitativní analýza výsledků

První fáze analýzy získaných dat spočívala ve vytvoření seznamu všech asociovaných charakteristik u jednotlivých temperamentových typů. V prvním měření studenti do dotazníků uvedli celkem přes 3000 záznamů či výroků, z nichž 2227 bylo podrobena třídění. V druhém měření po semináři pak respondenti zaznamenali přes 4500 asociovaných výrazů. Třídění bylo podrobena 3637 z nich. Tyto výroky jsme pak utřídili podle blízkosti jejich významů, tzn. vytvořili jsme trsy synonym vystihujících stejnou charakteristiku a přiřadili je do jedné kategorie. Kategorie byly zvoleny podle základních typických vlastností jednotlivých typů temperamentu, které byly studentům prezentovány během výuky. U temperamentového typu cholera a flegmatika jsme vytvořili 21 kategorií, u sangvinika 17 kategorií a k melancholikovi jsme přiřadili 23 kategorií. Do jednotlivých kategorií byly zařazeny pouze odpovědi, které jednoznačně do této kategorie náležely.

Vyhodnocování výsledků bylo zaměřeno vždy na jeden temperamentový typ. V analýze jsou uváděny počty záznamů k jednotlivým vlastnostem, respektive počty jednotlivých formulací, užitých výrazů (mnoho z nich se v dotaznících vyskytovalo opakovaně), které korespondují s danou kategorií. Vzhledem k výzkumné otázce nám nejpodstatnější informace poskytnou údaje udávající změny v chápání obsahu pojmů temperamentových typů, tj. nárůst, stagnace či pokles počtů voleb vlastností ve druhém měření (po absolvování semináře). Tyto změny jsou dobře patrné z grafů, které znázorňují kolik asociací sytilo jednotlivé kategorie vlastností v 1. a 2. měření.

Budeme se také zajímat o vlastnosti, které se vyskytují výrazně jenom v prvním, nebo jen ve druhém měření. Jako kritérium pro minimální počet asociací vyskytující se ve výzkumném vzorku studentů u jedné vlastnosti bylo stanoveno číslo 15.

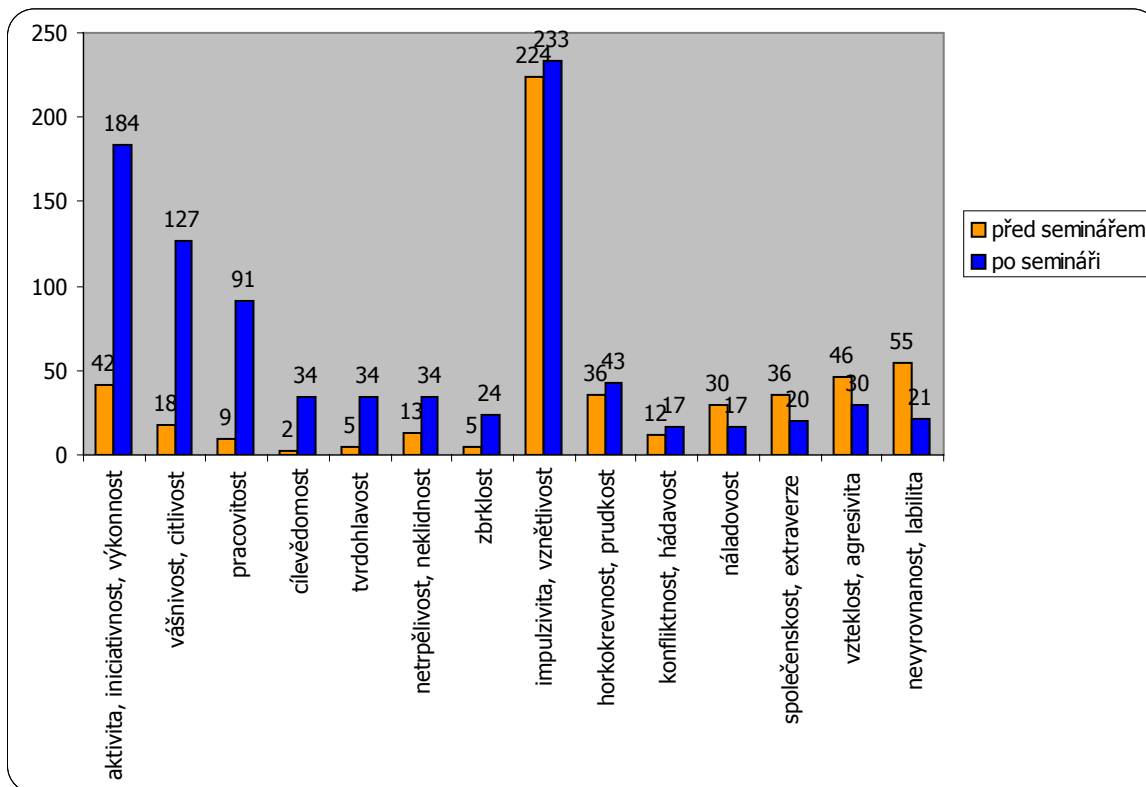
Na závěr se vždy zmíníme o neadekvátních asociacích, které v jednotlivých měřeních respondenti uváděli. Dotkneme se také některých pozoruhodných a originálních formulací.

1.6.1 Cholerik

Temperamentový typ cholera respondenti charakterizovali v prvním měření počtem 96 jednotlivých vlastností, druhé měření vykazuje 131 vlastnost. Tento nárůst jednoznačně odpovídá očekávané změně po absolvované konstruktivisticky vedené výuce, tzn. že studenti byli schopni asociovat více variant charakteristik typických pro tento temperamentový typ.

Zvolené kritérium četnosti (minimálně patnáct voleb) splnilo v prvním měření celkem osm vlastností. Mezi nimi dominuje vznětlivost či výbušnost (224 asociací), což znamená, že tuto vlastnost uvedli všichni respondenti v několika variantách formulací. Dále pak nevyrovnanost a labilita (55), vzteklost či agresivita (46). Ve většině případů se jedná o negativní, ač adekvátní vlastnosti cholera.

Druhé měření odhaluje celkem 15 vlastností, jež splnily kritérium četnosti min. 15 voleb. Jejich počet se tedy od prvního měření zvýšil o 7. Velkou změnu zaznamenalo spektrum kategorií. Stejně jako v prvním měření dominovaly ty záporné, druhé měření ale ukazuje na asociace 6 kladných vlastností, jejichž četnosti dosáhly nad hranici 15 záznamů. Jedná se o aktivitu (184 voleb), citlivost (127 voleb), pracovitost (91). Ze záporných nejčastěji volenými zůstávají vznětlivost (233), horkokrevnost, prudkost (43), vzteklost a agresivita (30). Po druhém měření přesáhly hranici patnácti asociovaných výroků tyto vlastnosti: tvrdohlavost a netrpělivost, neklidnost (shodně 34 volby), zbrklkost (24 volby) a konfliktnost, hádavost (17 voleb).

Graf č. 1: Graf znázorňující vybrané změny v počtu charakteristik cholerika před seminářem a po semináři

S největším nárůstem počtu asociovaných výrazů se setkáváme u aktivity (z původních 42 na 184), citlivosti (z 18 na 127) a pracovitosti (z 9 na 91). Zvýšení počtu asociovaných formulací nastalo také u cílevědomosti, tvrdohlavosti, netrpělivosti (neklidnosti) a zbrkllosti. Všechny vlastnosti jsou pro cholerika typické.

Největší pokles voleb nastal u nevyrovnanosti (z 55 na 21), agresivity (z 46 na 30) a společenskosti (z 36 na 20).

Analýza poklesu asociovaných výrazů ukazuje, že se v této skupině vlastností charakteristických pro cholerika neobjevuje žádný rys, který by se vyskytoval v prvním měření a v druhém zcela vymizel. Druhé měření, cenné z hlediska předpokládaných změn plynoucích z absolvování dotazníku, poukazuje na 7 výrazněji zastoupených vlastností. Z četnějších jsme již zmiňovaly výrazný nárůst aktivity (iniciativnosti, výkonnosti) a vášnivosti (citlivosti). V druhém měření se téměř nově objevila pracovitost, cílevědomost, tvrdohlavost, netrpělivost (neklidnost) a zbrkllost. Počet asociací sytící tyto rysy v prvním měření nedosáhl počtu 15, tzn. našeho kritéria četnosti. Ve druhém měření tuto hranici výrazně přesáhly, a proto o nich můžeme mluvit jako o nově asociovaných, adekvátních charakteristice cholerika.

Četnosti a popis jednotlivých změn ukazují, že studenti po semináři změnili svůj názor na vlastnosti cholerika a do svého převážně negativního pohledu zahrnuli i jeho pozitivní stránky. Tento posun odpovídá našemu předpokladu.

Ve druhém měření, kdy jsme již očekávali přiléhavé asociované výrazy, se přesto objevily tyto nejednoznačné či chybné formulace:

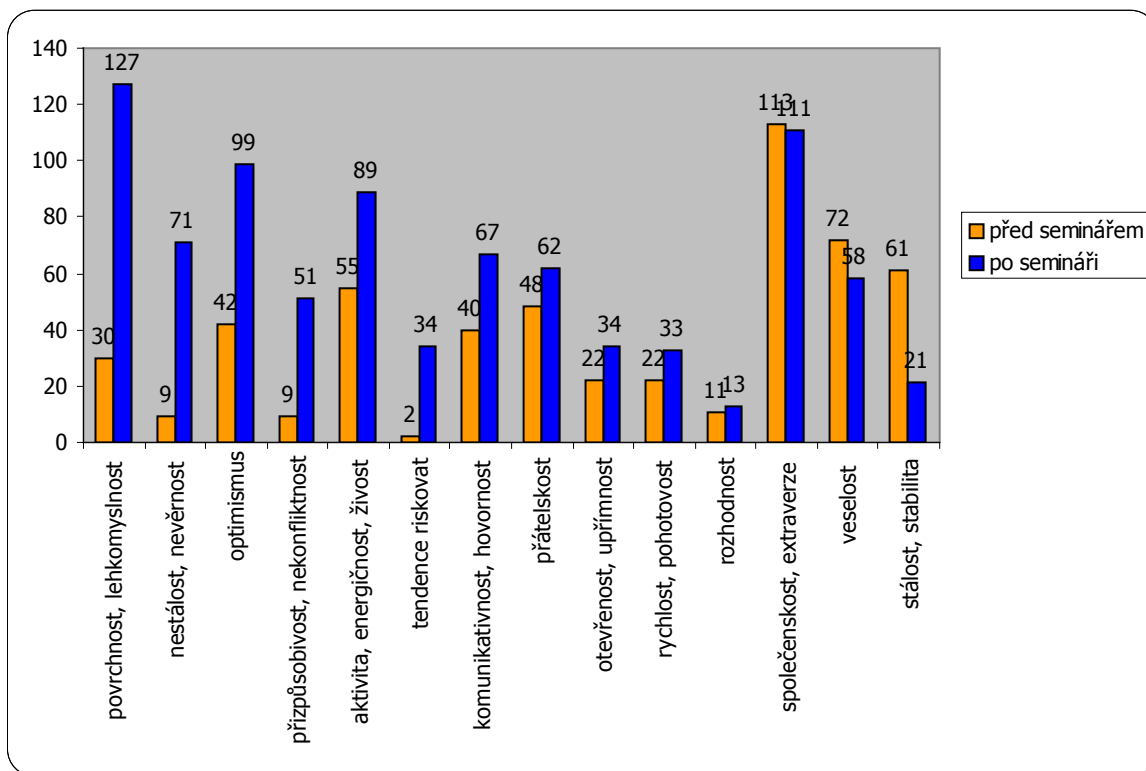
- dobrý manager, činnost nezačíná bezprostředně, často provokatér, dlouhodobě vytrvá ve své činnosti, má smysl pro pořádek, obětavý, pravdomluvný, samotářský, sklon k manipulaci, systematický.

1.7 Sangvinik

Sangvinik dosáhl v prvním měření 108 různých formulací, ve druhém respondenti použili 126 výrazů.

Kritérium minimálně 15 voleb v prvním měření splnilo 11 vlastností. Dominuje společenská, extravertní (113 asociací), veselost (72), stálost, stabilita (61), aktivita (55) a přátelskost (48). Většina a vlastností uvedených v dotazníku v prvním měření nesporně odpovídala pozitivnímu náhledu na tento typ temperamentu.

Druhé měření vedlo ke 14 kategoriím přesahující počet 15 asociovaných charakteristik. Na rozdíl od prvního měření zde dominuje negativní rys povrchnost (lehkomyslnost) se 127 výrazy. Nově se nad naše kritérium četnosti dostaly také další negativní charakteristické vlastnosti sangvinika – nestálost (71), tendence riskovat (34) a nesoustředěnost (17). Podobně jako v prvním měření jsou zastoupeny společenská (111), optimistická (99) a aktivní, energická, živá (89). Ve druhém měření byly nejvíce zastoupeny: komunikativní, hovorná (67), přátelská (62 výrazů), veselost (58 výrazů), přizpůsobivost, nekonfliktnost (51 výraz) aj.

Graf č. 2: Graf znázorňující vybrané změny v počtu charakteristik sangvinika před seminářem a po semináři

Nejvýraznější nárůst pozorujeme u povrchnosti (z 30 na 127) a nestálosti (z 9 na 71). Optimismus narostl o 57 charakteristik, přizpůsobivost, nekonfliktnost o 42 apod.

První měření poukazuje na 11 vlastností, z toho pouze příjemnost, veselost se ve druhém měření téměř nevyskytovala, respektive počet adekvátních asociovaných výrazů klesl pod naše kritérium četnosti. Naproti tomu se ve druhém měření objevily hned čtyři charakteristiky, které překročily četnost 15 asociací: nestálost (nevěrnost), přizpůsobivost (nekonfliktnost), tendence riskovat a nesoustředěnost. Všechny tyto kategorie byly v prvním měření syceny méně než patnácti formulacemi respondentů.

Z výše uvedeného je zřejmé, že studenti jsou u sangvinika schopni asociovat větší množství adekvátních vlastností. Tento typ temperamentu dobře charakterizuje i laická veřejnost, což svědčí o poměrně dobře vytvořeném prototypu tohoto pojmu. Je zřejmé, že respondenti po semináři upouštějí od výhradně pozitivního náhledu na sangvinika a jsou schopni připustit i jeho negativní vlastnosti.

Ve druhé fázi sběru dat jsme zaznamenali tyto asociované formulace, které v rozporu s naším očekáváním zcela neodpovídají sangvinickému temperamentu nebo s ním přímo kolidují:

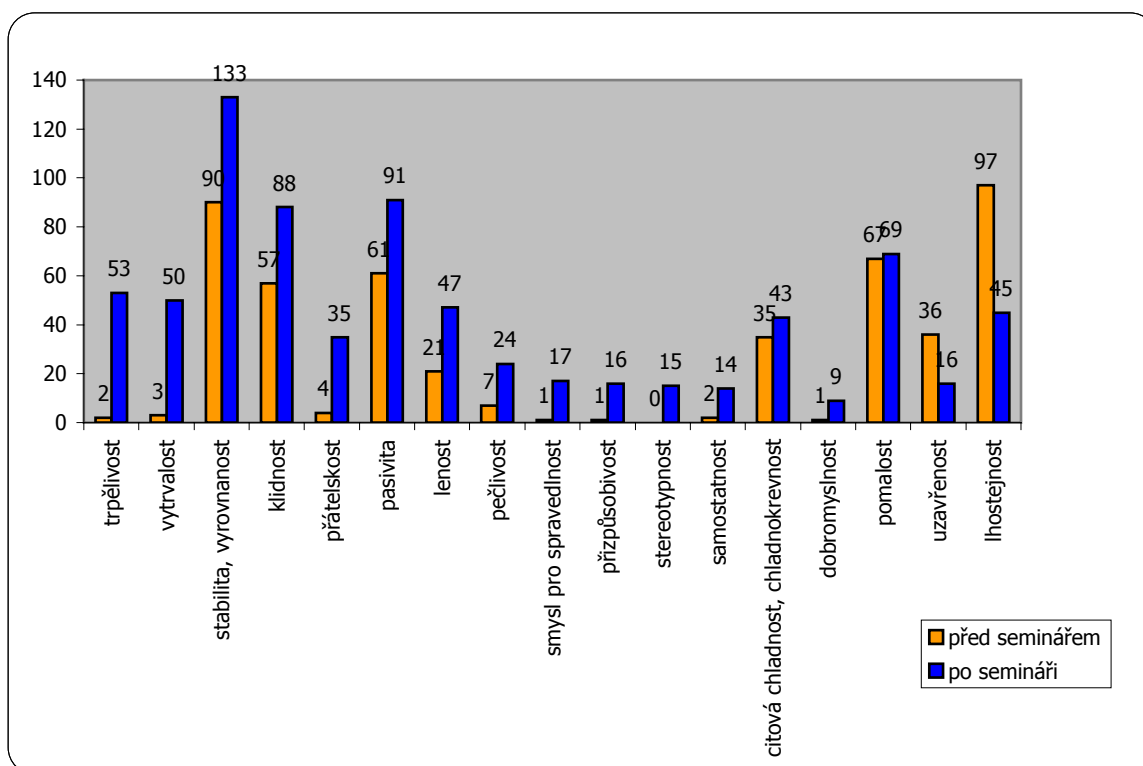
- neovlivnitelný egoista, bezmyšlenkovité jednání, důsledný.

1.8 Flegmatik

U temperamentového typu flegmatika byl v dotaznících před seminářem zaznamenán počet 166 jednotlivých charakteristik této osobnosti. Po semináři pak studenti asociovali na 139 formulací.

Kritériu stanovenému pro minimální počet asociací vyhovuje v prvním měření deset kategorií. Nejvíce byla volena lhostejnost (97 slovních asociací), stabilita a vyrovnanost (90) a pomalost (67).

Ve druhém měření získalo od studentů minimální počet 15 voleb 17 z celkového počtu 21 volených vlastností. Stabilita a vyrovnanost (133), pasivita (91), klidnost (88), pomalost (69), trpělivost (53), vytrvalost (50).

Graf č. 3: Graf znázorňující vybrané změny v počtu charakteristik flegmatika před seminářem a po semináři

Největší nárůst počtu voleb zaznamenala trpělivost (ze 2 na 53), vytrvalost (ze 3 na 50), stabilita, vyrovnanost (z 90 na 133). Výrazný pokles, tj. minimálně o 15 výroků, se objevil u dvou vlastností: lhostejnosti (rozdíl 52 asociací) a uzavřenosti (rozdíl 20 asociací).

Pozoruhodné je, že se v případě tohoto temperamentového typu neobjevila žádná vlastnost, která by byla zastoupena před seminářem výrazně, tzn. počet asociovaných formulací by v první fázi přesáhl naše kritérium 15, a po druhé administraci dotazníku této hranice nedosáhla. Naproti tomu se ve druhém měření vyskytlo celkem 7 vlastností, se kterými se v prvním měření nesetkáváme nad hranicí 15 respondenty asociovaných výroků. Analýza výsledků ukazuje, že flegmatik je po semináři chápán pozitivněji než před ním. Jako u jediného temperamentového typu však klesl počet položek formulovaných (nikoli všech) výrazů, které sytily stanovené kategorie vlastností flegmatika (ze 166 na 139). Lze to patrně přisoudit vyšší ohraničenosti tohoto pojmu po semináři tak, že respondenti asociují pouze alternativy menšího počtu přesněji vymezených charakteristických rysů.

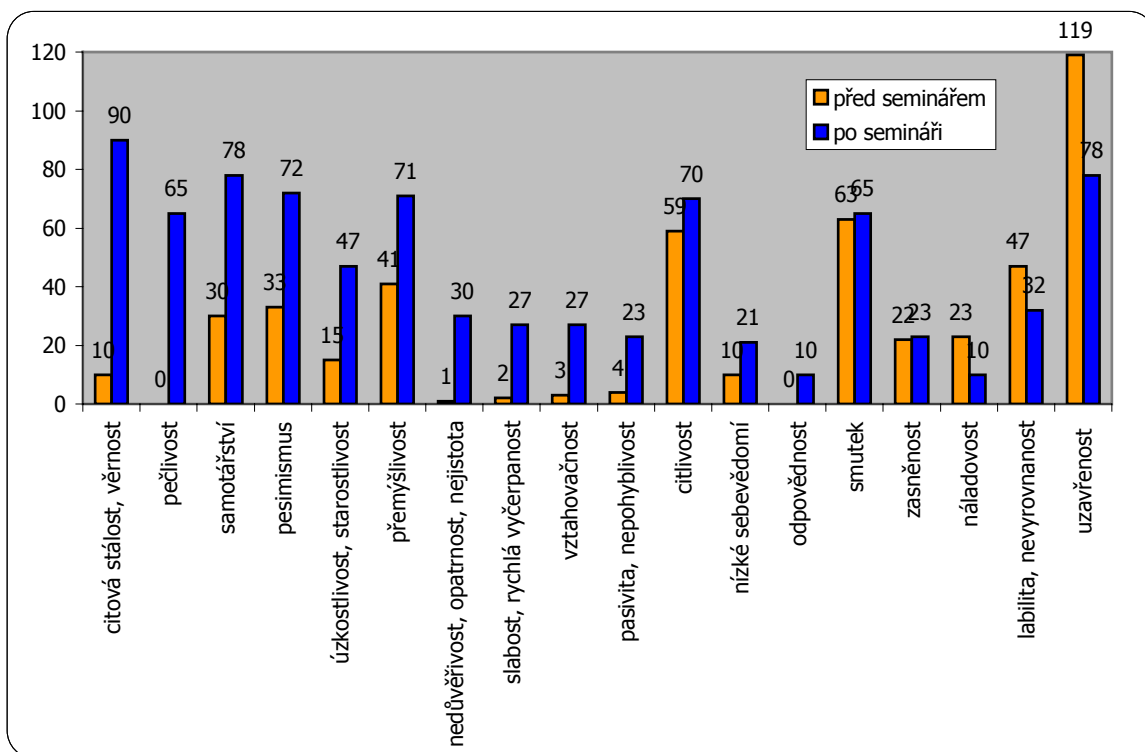
Ve druhé administraci dotazníku se objevila tato neadekvátní slovní spojení:

- často mrzutý samotář, často nedokončí započatou práci, činnost začíná ihned, dochvilný, nedodrжуje sliby, nekompromisní, není moc stálý v citech, nesamostatný, nesoustředěný, nespolehlivý, nestálý.

1.9 Melancholik

Melancholika charakterizovali studenti 184 výroky před seminářem a 228 slovními asociacemi po semináři.

V prvním měření byl charakterizován 12 vlastnostmi, které splnily kritérium min. počtu 15 asociací. Nejčastěji respondenti zmiňovali uzavřenost (119 výrazů), pak smutek (63), citlivost (59), labilitu (47). Vlastností, které ve druhém měření překročily počet 15 asociovaných formulací, bylo 18. Nejvíce voleb (90) obdržela citová stálost, věrnost, stejný počet výroků (78) jsme přiřadili samotářství a uzavřenosti. Následuje pesimismus (72), přemýšlivost (71), citlivost (70) a pečlivost (65).

Graf č. 4: Graf znázorňující vybrané změny v počtu charakteristik melancholika před seminářem a po semináři

K největšímu nárůstu dochází u 10 vlastností melancholika. Jedná se o citovou stálost (věrnost), pečlivost, samotářství, pesimismus, úzkostlivost (starostlivost), přemýšlivost, nedůvěřivost (opatrnost, nejistotu), slabost (rychlou vyčerpanost), vztahovačnost a pasivitu (nepohyblivost). Citová stálost, věrnost si polepšila z původních 10 asociací na 90 (rozdíl činí 80 asociací). Pečlivost narostla o 65 voleb (v prvním měření nebyla tyto charakteristika uvedena žádným respondentem). Samotářství zaznamenalo nárůst z původních 30 na 78 výroků (rozdíl 48). Do kategorie pesimismus jsme mohli zařadit o 39 výrazů více (ze 33 narostl na 72), do úzkostlivosti (starostlivosti) o 32 více (z 15 na 47) a do přemýšlivosti o 30 záznamů více (ze 40 jedné formulace počet narostl na 71). O 29 asociací více uvedli studenti u nedůvěřivosti (nejistoty, opatrnosti), o 25 u slabosti (rychlé vyčerpanosti), o 24 u vztahovačnosti a o 19 u pasivity (nepohyblivosti).

Největší pokles asociovaných výroků ve druhém měření zaznamenala uzavřenost. Ze 119 na 78, tedy o 41 asociací méně. Výrazný úbytek nacházíme také u lability, nevyrovnanosti. Z původních 47 formulací v prvním měření klesla o 15 na 32.

V prvním měření se vyskytla pouze jedna vlastnost, u které se po druhé administraci nezopakovalo množství asociovaných slovních vyjádření respondentů nad 15 (naše kritérium četnosti). Do dotazníku v prvním měření napsali studenti 23 výrazů týkající se lability, nevyrovnanosti, jakožto charakteristického rysu melancholika. Po semináři k této vlastnosti uvedli už jen 10 asociací.

Zatímco ve druhém měření se setkáváme hned s 5 kategoriemi, které se v prvním měření téměř nevyskytovaly: s pečlivostí (již bylo zmíněno, že oproti žádné asociaci v první administraci, jich v druhé obdržela 65), s nedůvěřivostí, nejistotou, opatrností (v prvním měření jedna asociace, ve druhém 30), se slabostí, rychlou vyčerpaností (v prvním měření dva výroky, ve druhém 27), se vztahovačností (z původních tří formulací jich následně získala také 27) a s pasivitou, nepohyblivostí (oproti čtyřem v prvním měření, ve druhém studenti asociovali 23 výrazů).

V druhé fázi sběru dat se i přes naše očekávání přesnějších asociací v dotaznících vyskytovaly tyto neadekvátní výrazy:

- důvěřivý romantik, egocentrický, kamarádský, nestabilní v postojích, prosazuje si své, vřelý, výkonný, zahleděný do sebe

1.10 Příspěvek k potvrzení pravdivosti výzkumné otázky

Předcházející výzkumy za pomoci exaktních matematicko-statistických postupů prokázaly, že k významnému posunu došlo po semináři (nikoliv po přednášce) u cholerika ve všech dimenzích sémantického diferenciálu: intrapersonální, interpersonální a extrapersonální a u sangvinika a flegmatika v extrapersonální dimenzi. Po provedeném semináři byl cholerik studenty hodnocen více pozitivně jak v oblasti vnitřního prožívání a sebepojetí, tak v dimenzi mezilidských aspektů, činnosti, vztahu k okolnímu prostředí apod.

V následujícím textu objasníme, jak poznatky z této studie odpovídají výsledkům při ověřování pravdivosti hypotéz předchozích výzkumů.

V minulém výzkumu jsme u **cholerika** prokázali statisticky významné změny (ve smyslu zlepšení) mezi prvním a druhým měřením ve všech sledovaných dimenzích. V této analýze podle očekávání studenti uváděli u cholerika před seminářem i po semináři známé prototypové vlastnosti: impulzivita (vznětlivost), horkokrevnost (prudkost), vzteklost (agresivita) či nevyrovnanost (labilita). Teprve po semináři více studentů napsalo, že cholerik je také pracovitý, aktivní (iniciativní, výkonný). Mnohem

více studenti také asociovali výroky odpovídající vášnivosti (citlivosti) a cílevědomosti. Tyto charakteristiky začali studenti uvádět na úkor vlastností, které jsou pro cholera nesporně také typické. Největší pokles zaznamenaly vlastnosti: nevyrovnanost (labilita) a vzteklost (agresivita). V prvním měření se objevovaly spíše negativní konotace pojmu cholera, v druhém měření byly výrazněji zastoupené pozitivní vlastnosti tohoto temperamentového typu.

Ke zlepšení v konotativním významu pojmu došlo v minulém výzkumu také u **flegmatika**, a to v oblasti adaptace na vnější podmínky, postoj k práci, k hodnotám atd. (extrapersonální dimenze). Tento posun je možné vysvětlit stejně jako u cholera rozšířením spektra kladných vlastností vztahujících se na uvedenou oblast. Studentům bylo objasněno, že flegmatik je v přístupu k práci vytrvalý, trpělivý, dobře se přizpůsobuje a snáší dlouhodobé zatížení. Nejtypičtější vlastnosti flegmatika: stabilita (vyrovnanost), citová chladnost (chladnokrevnost), pasivita a lenost se objevují nejčastěji před i po semináři. Ve shodě s výsledky předchozího statistického výzkumu potvrzujeme i v naší analýze u flegmatika zlepšení v posuzování jeho vlastností ve 2. měření (po semináři). Výrazného nárůstu počtu asociací bylo dosaženo u kladných vlastností: trpělivost, vytrvalost, stabilita (vyrovnanost), klidnost a přátelskost; velkého poklesu pak u záporné vlastnosti: lhostejnosti. Celkově tedy došlo po konstruktivisticky vedené výuce ke zlepšení posuzování obsahu pojmu flegmatik.

Jediné zhoršení po semináři bylo minulým výzkumem prokázáno u **sangvinika** v extrapersonální dimenzi. Obecně předpokládáme, že temperamentový typ sangvinik je vnímán pozitivněji než ostatní. Studenti se proto při výuce nově seznámili se sangvinikovými zápornými vlastnostmi a to způsobilo posun i v chápání tohoto pojmu temperamentové typologie. Původní předpoklad formulovaný ve výzkumných hypotézách, že dojde ke zhoršení ve všech dimenzích, se potvrdil pouze v extrapersonální dimenzi. Tento výsledek hovoří o tom, že sangvinik je i nadále chápán převážně pozitivně, protože jeho pojetí je v povědomí studentů pevně zakotveno. Kvalitativní analýza prokázala největší četnosti známých charakteristik sangvinika: společenskosti (extraverze), optimismu, veselosti a aktivity (energičnosti, živosti) v prvním i v druhém měření. Po semináři přibýly asociace, které sytily především negativní rysy tohoto typu temperamentu: povrchnost (lehkomyslnost), nestálost (nevěrnost), tendence riskovat, nesoustředěnost. Naproti tomu po semináři respondenti asociovali méně výroků k pozitivním vlastnostem, jako například stálost (stabilita), veselost či příjemnost (zábavnost). V naší studii jsme tedy zaznamenali zhoršení rovněž u vlastností, které by odpovídaly i ostatním dimenzím (tedy kromě extrapersonální, také intrapersonální i interpersonální dimenzi). Lze proto konstatovat, že výsledky naší analýzy odpovídají závěrům statistického výzkumu.

Předcházející výzkumy prokázaly, že u temperamentového typu **melancholik** nedošlo k žádné významné změně ani v jedné z dimenzí. Naše kvantitativně kvalitativní analýza ukázala, že původní nahlížení respondentů na melancholika bylo spíše negativní. Před seminářem totiž asociovali převážně záporné formulace, které jsme zařadili do těchto kategorií: smutek, labilita (nevyrovnanost), pesimismus, samotářství, lítostivost či náládovost. V druhém měření narostl počet zejména kladných vlastností: citová stálost (věrnost), přemýšlivost, citlivost, pečlivost. Zatímco záporné temperamentové rysy: labilita (nevyrovnanost), náládovost, pomalost či lítostivost respondenti asociovali méně. Na rozdíl od minulého výzkumu můžeme tedy prohlásit, že podobně jako u cholera či flegmatika, také u melancholického typu došlo v našem případě k pozitivnímu posunu v chápání tohoto pojmu.

Dále můžeme konstatovat, že analýza ukázala značný nárůst asociovaných výroků k jednotlivým temperamentovým typům po semináři, což **signalizuje pravdivost výzkumné otázky** pro zkoumaný vzorek studentů. Konstruktivisticky pojatá výuka tedy umožnila studentům osvojit si mnohem bohatší slovní zásobu k jednotlivým pojmům. Studenti si dále upřesnili tyto pojmy ve smyslu jejich vědeckého chápání. V návaznosti na teoretická východiska utváření pojmů došlo u respondentů k restrukturalizaci pojmů Hippokratovy – Galénovy temperamentové typologie a dotvoření mentální reprezentace těchto pojmů. Zajímavý poznatek přináší analýza asociovaných formulací u flegmatika. Zde také, stejně jako u ostatních temperamentových typů, došlo k výraznému nárůstu asociací obecně (to znamená, že studenti po semináři uvedli do dotazníků mnohem více záznamů). Pokud se však zaměříme na rozbor užitých slov či slovních spojení, zjistíme, že u flegmatika jako u jediného respondenti uvedli po semináři méně konkrétních výroků. To znamená, že slovní zásoba se jakoby zmenšila. U studentů došlo ke zpřesnění obsahu tohoto pojmu, a proto uváděli méně, ale lépe vystihujících alternativ.

1.11 Analýza rozhovorů a písemných reflexí

Na dokreslení výsledků výzkumu uvedeme v této kapitole odpovědi studentů ze zkoumaného vzorku na otázky, které se vztahovaly ke zformulované výzkumné otázce. Otázky, jejichž znění studenti záměrně neznali, byly pokládány v řízeném rozhovoru nebo skupinovou formou jako podněty k písemné reflexi. Připomínáme, že o pravdivosti výzkumné otázky svědčí nejen v tomto sdělení provedená kvantitativně kvalitativní analýza, ale především výzkumy provedené v minulosti s využitím matematicko-statistických postupů. V této kapitole poukazujeme na **výpovědi studentů**, které názorněji dokládají, o čem vypovídají výsledky exaktního zkoumání.

Níže uvedené výpovědi zahrnují obvykle odpovědi více studentů najednou, což je ve větách formálně znázorněno u sloves mužským a v závorce ženským tvarem minulého času. U některých výroků je vyjádřen pouze jejich myšlenkový obsah, nikoliv přesné znění. Pokud je uveden jen jeden tvar, jedná se autentickou výpověď pouze jedné osoby.

Odpovědi dokládající, že transmisivní pojetí výuky málo ovlivňuje proces osvojování pojmů:

„Po přednášce jsem jednoznačně podceňoval(-a) cholerika a nadhodnocoval(-a) sangvinika, názor jsem změnil(-a) až po semináři.“

„Před seminářem jsem podhodnocoval(-a) cholerika a flegmatika, protože jsem jejich vlastnosti přisuzoval(-a) jiným typům.“

„Po přednášce jsem měl(-a) cholerika stále spojeného pouze se vztekem, vůbec jsem nezaregistroval(-a), že by na něm mohlo být také něco kladného.“

„Již z dětství, od rodičů vím, že cholerik je člověk vznětlivý, málo se ovládající a flegmatik je pak někdo pasivní, pomalý a líný. Tohle mám v sobě tak zafixováno, že to nemůže nějaká přednáška změnit.“

Všechny výše uvedené odpovědi se vyskytovaly s velkou četností.

O tom, že již na přednášce byli studenti upozorněni na nepřesné (prototypové) chápání typů temperamentu, svědčí následující (méně častěji se vyskytující) výpověď:

„Již na přednášce mne překvapil cholerik a flegmatik svými kladnými vlastnostmi, dříve jsem je vnímal(-a) pouze negativně; podceňoval(-a) jsem je.“

Odpovědi dokládající, že konstruktivistické pojetí výuky účinně ovlivňuje proces osvojování pojmů:

„Po semináři jsem si uvědomil(-a) nové vlastnosti typů temperamentu, které jsem si z přednášky neodnesl(-a).“

„Teprve v semináři jsem si více uvědomil(-a) kladné vlastnosti většiny typů temperamentu“

„Když jsem se v semináři podrobně seznámil(-a) s kladnými vlastnostmi cholerika a flegmatika, začal(-a) jsem být přístupný(-á) ke změně v jejich posuzování. Bylo to ale těžké, neboť jsem je měl(-a) z dětství zafixované zcela jinak.“

„Po semináři se můj názor na jednotlivé typy temperamentu určitě velmi změnil.“

„Až v semináři jsem si poprvé uvědomil(-a), že cholerik má také kladné vlastnosti.“

„Po semináři jsem hodně změnil(-a) pohled na cholerika a flegmatika.“

„V semináři jsem zjistil(-a) nové informace o typech temperamentu, zjistil(-a) jsem, že některé nejsou tak jasně negativní, ani jasně pozitivní.“

„Na začátku výuky o temperamentu (tj. po přednášce) jsem nevěděl(-a) přesně, kdo je to sangvinik, ostatní typy jsem znal(-a). Tedy myslel(-a) jsem si, že je znám. Seminář mě pak vyvedl z omylu.“

„Díky semináři jsem se naučil(-a) slova, kterými mohu jednotlivé typy temperamentu lépe charakterizovat.“

„Věděla jsem, že jsem nejvíc cholerik, test mě to potvrdil a nyní po semináři jsem ráda, že jsem ten cholerik s tolika kladnými vlastnostmi, což jsem dosud netušila.“

„Během výzkumu jsem si více oblíbila cholerika.“

„Teprve po semináři jsem si uvědomila, že za některé své kladné vlastnosti vděčím cholerikovi.“

„Po semináři jsem zjistil(-a), že cholerik a flegmatik a vlastně i sangvinik mají vlastnosti, které bych u nich nikdy nečekal(-a).“

Všechny uvedené příklady odpovědí potvrzují platnost naší výzkumné otázky.

V analýze výsledků výzkumného dotazníku nás překvapil počet asociací tzv. neadekvátních vlastností u všech typů temperamentu vyskytujících se ve 2. měření (tj. po konstruktivisticky vedeném semináři).

Na základě rozhovorů se studenty, kteří uváděli neadekvátní obsahy pojmů, můžeme rozdělit příčiny vzniku neadekvátních vlastností na tři kategorie:

1) neznalost či setrvačnost stereotypu (původního prototypu): *„Vždy jsem si myslel, že sangvinik je sebevědomý a dominantní, že flegmatik je nespolehlivý a nedůsledný ...“*

2) omyl z rozržitosti: *„Chtěl jsem napsat, že cholerik je nevyrovnaný, ale omylem jsem napsal vyrovnaný“*,

3) vlastní konstrukce nové charakteristiky nepřesně nebo chybně odvozená ze správných vlastností.

Zatímco první a druhé příčiny se nejčastěji vyskytovaly před seminářem, příčiny třetí kategorie byly nejčastější ve druhém měření (po semináři). U třetí skupiny příčin provádíme dále jejich podrobnější analýzu a teoretické zdůvodnění.

V této práci jsou na několika místech připomínány principy konstruktivismu, popisovány jsou spíše jeho přednosti než nedostatky. V následující tabulce dokumentujeme na příkladech nesprávných konstrukcí jisté nebezpečí, které může přinést expozice učiva, která spoléhá jen na konstruktivistický postup. Zejména v případě osvojování abstraktních pojmů (jakými psychologické pojmy obvykle jsou) vytvářejí tvořiví studenti nové charakteristiky, které již ale nemusí být vždy zcela správné.

Tabulka č. 1: Příklady procesu konstrukce neadekvátních vlastností

	výchozí správné vlastnosti	odvozené neadekvátní konstrukce
cholerik	je aktivní, pracovitý, výkonný	⇒ bude to dobrý manažer
sangvinik	je rozhodný, nekritický, otevřený	⇒ bude to neovlivnitelný egoista
flegmatik	je opatrný, má sklon k introverzi	⇒ bude to mrzutý samotář
melancholik	je citlivý, vážný, hlubokomyslný	⇒ bude to důvěřivý romantik

Třebaže mohou studenti znát osoby, které vykazují výchozí i vykonstruované vlastnosti, je třeba, aby učitel zdůraznil, že se obecně jedná o **nepřesné konstrukce**, neboť:

➤ vyhraněný **cholerik nemusí být vždy dobrý manažer**, protože je příliš impulsivní, hněvivý, s nedostatkem sebeovládání a empatie, ve vztazích nadržuje, je málo citlivý, nemá smysl pro potřeby druhých, je panovačný, tvrdohlavý, urážlivý, agresivní apod.;

➤ vyhraněný **sangvinik nemusí být vždy neovlivnitelný egoista**, protože je pro něj charakteristická naopak snadná ovlivnitelnost, nedůslednost, kdy netrvá na svých názorech, neprosazuje svou osobu, je schopen podřídit se, je smířlivý, má sklon podceňovat sám sebe, snadno navazuje přátelství, je citlivý vůči potřebám jiných, a tak nemůže být egoista;

➤ vyhraněný **flegmatik nemusí být vždy mrzutý samotář**, protože je vyrovnaný, trpělivý, snášenlivý, laskavý, mírumilovný, dobromyslný a přátelský, dovede pozorně naslouchat, dělat kompromisy, je spolehlivý a věrný, a tak má mnoho přátel, které uklidňuje a usmířuje, díky svému suchému humoru je považován za příjemného společníka;

➤ vyhraněný **melancholik nemusí být vždy důvěřivý romantik**, protože je naopak velice nedůvěřivý, opatrně si vybírá své přátele, kterým je ale pak věrný a oddaný; má silné sklony k perfekcionismu, je ukázněný, s citem pro povinnost, má rád přesnou, detailní práci, uznává tradice, často bývá smutný, nemůže být proto příliš velký romantik (v aktuálním slova smyslu).

1.12 Závěr

Tyto příklady potvrzují známé Achovy a Rimatovy výzkumy (in Vygotskij, 1971), které popírají asociační základ procesu utváření pojmů. Experimentálně bylo dokázáno, že pouhé asociační spoje, jakkoliv jsou silné, nedostačují ke schopnosti správně vytvářet pojmy. V této práci jsme ukázali, že při utváření pojmů jde o proces produktivního, nikoli reproduktivního charakteru, ve kterém se uplatňují složité kognitivní operace.

Podařilo se nám dokumentovat platnost tzv. Achovy determinační teorie (tamtéž), která ovlivňuje celý průběh procesu vytváření pojmů. Determinující tendence řídí průběh aktů, představ a vychází z představy cíle, jehož chceme při utváření pojmů

dosáhnout. Achova determinační teorie zahrnuje existenci zvláštních, sdružujících se představ, které vznikají vědomě i nevědomě a které zásadním způsobem určují a podněcují proces utváření pojmů. V případě našich studentů byly konstrukce neadekvátních vlastností ovlivněny právě těmito sdružujícími představami (aktivní, pracovitý cholerik bude zároveň dobrý manažer; opatrný, introvertní flegmatiky bude mrzutý samotář apod.).

Z výše uvedeného vyplývá, že při utváření psychologických pojmů je nutno dodržovat princip „osvojování ve spirále“ (Brunerovo spirálové kurikulum), tj. k pojmům se opakovaně vracet, vždy ale na vyšší úrovni osvojování.

1.13 Použitá literatura

HENDL, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.

MIOVSKÝ, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.

SEDLÁKOVÁ, M. (2004). *Vybrané kapitoly z kognitivní psychologie*. Praha: Grada Publishing.

STERNBERG, R. J. (2002). *Kognitivní psychologie*. Praha: Portál.

STRAUSS, CORBINOVÁ (2002). *Základy kvalitativního výzkumu*. Praha: Argo.

VYGOTSKIJ, L. S. (2004). *Psychologie myšlení a řeči*. Praha: Portál.

Příloha č. 1:

ASOCIAČNÍ DOTAZNÍK O TEMPERAMENTU

Škola/obor: ..... Identifikační znak: .....

muž - žena (zakroužkujte)

Pořadí vyplnění: .....

Instrukce: Napište všechny typické vlastnosti typů temperamentu, které vás napadají. Nezdržujte se příliš dlouhým přemýšlením, obvykle nejsprávnější je první nápad.

Pište prosím čitelně.

Cholerik je:

Sangvinik je:

Flegmatik je:

Melancholik je:
